

Піскунов О.

– старший викладач кафедри германської та слов'янської філології
Донбаського державного педагогічного університету

УДК 808.3+808.2 :801

**УЧЕНІ КАЗАНСЬКОЇ ЛІНГВІСТИЧНОЇ ШКОЛИ
ПРО ПРИЧИНИ ФОНЕТИЧНИХ ЗМІН**

У статті розглянуто таку особливість лінгвістичної реконструкції, як причини фонетичних змін у працях І. О. Бодуена де Куртене, В. О. Богородицького; визначено внесок лінгвістів у розробку відповідного кола питань.

Ключові слова: лінгвістична реконструкція, фонетична причина, фонетична умова, фонетична позиція.

Пискунов А.

– старший преподаватель кафедры германской и славянской филологии Донбасского государственного педагогического университета

**УЧЕННЫЕ КАЗАНСКОЙ ЛИНГВИСТИЧЕСКОЙ ШКОЛЫ
О ПРИЧИНАХ ФОНЕТИЧЕСКИХ ИЗМЕНЕНИЙ**

В статье рассмотрена такая особенность лингвистической реконструкции, как причины фонетических изменений в работах И. А. Бодуэна де Куртенэ, В. А. Богородицкого; определен вклад лингвистов в разработку соответствующего круга вопросов.

Ключевые слова: лингвистическая реконструкция, фонетическая причина, фонетическое условие, фонетическая позиция.

Piskunov A.

– Senior Lecturer, Department of Germanic and Slavonic Linguistics,
Donbas State Teachers' Training University

**THE SCIENTISTS OF THE KAZAN LINGUISTIC SCHOOL ON THE
REASONS OF PHONETIC CHANGES**

The article deals with one of the main peculiarities of linguistic reconstruction as reasons of phonetic changes in the works by I. A. Baudouin de Courtenay, V. A. Bogoroditsky; the linguists' contribution in the study of the corresponding circle of questions is defined.

Key words: linguistic reconstruction, phonetic reason, phonetic condition, phonetic position.

Постановка проблеми. Сучасні теоретики мовознавства дуже високо оцінюють намагання мовознавців знайти внутрішні зв'язки та внутрішні причини; відзначають, що в «славістиці переважає пошук внутрішньої причиновості» [4, с. 477]. Мовознавці розробляли нові підходи до порівняльно-історичного вивчення мови, але на іншому матеріалі; ці розвідки мали як теоретичний, так і практичний характер. Зокрема, це стосується мовознавчої спадщини І. О. Бодуена де Куртене, В. О. Богородицького в аспекті лінгвістичної реконструкції.

Формулювання мети і завдань статті. Завдання вивчення лінгвістичної спадщини минулого завжди є актуальним для науки. Водночас слід констатувати, що творчість і здобутки окремих

мовознавців минулого століття на сучасному етапі розвитку лінгвістики вивчено недостатньо. **Метою** нашої роботи є послідовне вивчення особливостей лінгвістичної реконструкції, зокрема, причин мовних змін, в працях зазначених лінгвістів. Досягнення цієї мети передбачає розв'язання таких завдань: 1) розглянути сучасні лінгвоісторіографічні праці, які дають уявлення про цю особливість лінгвістичної реконструкції в працях зазначених мовознавців; 2) дослідити реалізацію поглядів мовознавців на лінгвістичну реконструкцію у працях з історії східнослов'янських мов; 3) показати новаторський характер тверджень цих мовознавців для подальшого розвитку мовознавства.

Лінгвоісторіографічні праці дають певне уявлення про особливості лінгвістичної реконструкції у вітчизняному мовознавстві; їх викладено в працях В. А. Глуценка [3]. У порівняльно-історичному мовознавстві другого періоду (70-і рр. XIX ст. – 30-і рр. XX ст.) процедура лінгвістичної реконструкції набуває значного вдосконалення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Особливості лінгвістичної реконструкції в студіях учених Казанської школи розглянуто в монографії В. А. Глуценка [3]. Проте робота В. А. Глуценка не присвячена безпосередньо цій проблемі.

Цим зумовлена актуальність пропонованої роботи. У ній здійснено спробу спеціального дослідження такої особливості реконструкції як причина фонетичних змін в студіях учених Казанської лінгвістичної школи в лінгвоісторіографічному аспекті із залученням нових матеріалів. Об'єктом дослідження є розглянута в лінгвоісторіографічному аспекті з орієнтацією на методологію сукупність наукових текстів. Предметом дослідження є методика дослідження причин фонетичних змін у працях учених Казанської лінгвістичної школи. Поставлені в дослідженні завдання вирішуються за допомогою актуалістичного методу, який є загальнонауковим методом теоретичного рівня наукового пізнання.

Сучасні теоретики мовознавства дуже високо оцінюють намагання мовознавців знайти внутрішні зв'язки та внутрішні причини; відзначають, що в «славистиці переважає пошук внутрішньої причиновості» [4, с. 477]. При цьому необхідно підкреслити, що такі принципи історико-генетичного дослідження, як принципи причиновості та системності, трактуються як взаємопов'язані [3, с. 173].

Представники Казанської лінгвістичної школи по-новому підходили до питань вивчення мови порівняно з вченими інших шкіл, особливо в методологічному аспекті. Мовознавці Казанської лінгвістичної школи (І. О. Бодуен де Куртене, М. В. Крушевський, В. О. Богородицький, К. Ю. Аппель) також розробляли нові підходи до порівняльно-історичного вивчення мови, але на іншому матеріалі; ці розвідки мали як теоретичний, так і практичний характер.

Учені Казанської школи намагалися вивчити причини мовних і, зокрема, фонетичних явищ. Усвідомлюючи важливість пошуку причин, які змінювали мову в минулому, І. О. Бодуен де Куртене навіть надає дефініцію мовознавству як «систематичне, наукове дослідження явищ

мови в їх причинному зв'язку» [2, т. 2, с. 96]. Таке розуміння в деякій мірі відповідало практиці досліджень учених Казанської школи (особливо В. О. Богородицького), які намагалися з'ясувати причини фонетичних явищ, що представлені у їхніх лінгвістичних студіях. Хоча І. О. Бодуен де Куртене закидає думку про те, що не завжди є можливим з'ясування причин того чи іншого явища і слід зачекати «більш сприятливих обставин, які, можливо, створюють можливим пояснення цього явища в зв'язку причин і наслідків» [там же, т. 1, с. 59]. І. О. Бодуен де Куртене в теоретичному аспекті намагався назвати загальні причини або так звані «сили», які викликають розвиток мови. Мовознавець до них відносив такі фактори: 1) «звичка, тобто неусвідомлена пам'ять; 2) намагання до зручності; 3) неусвідомлене забування і нерозуміння; 4) неусвідомлене узагальнення, аперцепція; 5) неусвідомлена абстракція» [там же, т. 1, с. 58]. Зважаючи на той факт, що І. О. Бодуен де Куртене визнавав, що «основа існування мови – об'єктивно психічна» [там же, т. 2, с. 72], то вищевказані чинники є психологічними і можна вказати на психологічний характер фонетичних змін.

Учені Казанської школи схилились до пошуку причин фонетичних змін у фізіологічному аспекті. Але І. О. Бодуен де Куртене піддає критиці тлумачення деяких фонетичних змін на індоєвропейському матеріалі в трактуванні В. О. Богородицького і М. В. Крушевського [там же, т. 2, с. 38], коли «латинське **«octo»** змінюється в італійське **«otto»** або пояснення зміни ненаголошеного **а** мові в **здак** [там же, с. 38]. Але одночасно І. О. Бодуен де Куртене наводить декілька прикладів фонетичних змін в індоєвропейських мовах, які мають фізіологічне пояснення [там же, с. 38–39]. У представників Казанської школи пояснення причин фонетичних змін фізіологічними чинниками є відмінною рисою, ніж в студіях учених Московської школи, тобто у даному випадку ми маємо поєднання фізіологічних і психічних чинників фонетичних змін.

Ураховуючи пріоритет внутрішніх причин розвитку мови, учені Казанської школи апелювали і до зовнішніх причин. Як у теоретичному, так і в практичному аспектах цьому питанню найбільшу увагу приділяли І. О. Бодуен де Куртене і В. О. Богородицький. Спираючись на положення, що мови «включають в себе також елемент побічний, чужий, запозичений, отриманий під впливом чужих по мові племен і народів або в результаті безпосереднього сусідства або контактів» і стверджуючи, що «такі запозичення трапляються в результаті спілкування між індивідами, між племенами і між народами» [там же, т. 2, с. 303], І. О. Бодуен де Куртене трактує зовнішню історію таким чином: «В історії зовнішній ми розуміємо дану мову як нерозкладне ціле і говоримо про її долю, тобто, власне, про долю людського колективу, що володіє тією або іншою мовою. Це, отже, історія даного племені та народу, який розглядають з точки зору спільності мовного мислення» [там же, т. 2, с. 295]. І мовознавець зазначає, що «для внутрішньої ж

історії матеріалом служить сама мова як предмет дослідження», що ж до зовнішньої історії, «матеріал для зовнішньої історії мови співпадає в значній мірі з матеріалом для історії і історії літератури» [там же, т. 1, с. 45]. Як відмічає В. А. Глущенко, «для І. О. Бодуен де Куртене зовнішня історія мови не є власне мовною історією ні за змістом, ні за матеріалом дослідження» [3, с. 146] і зовнішня і внутрішня історії характеризуються як автономні [там же].

На нашу думку, представники Казанської школи, як і представники Московської школи, зверталися до зовнішніх причин виникнення та поширення фонетичних явищ. Такий підхід відбився в тому, що представники Казанської школи, апелюючи до зовнішніх причин, тлумачили певні комплекси фонетичних змін. Так, В. О. Богородицький, подібно О. О. Шахматову, розглядає явища дзекання і цекання в білоруській мові (східнослов'янських мовах). Мовознавець впевнений, що це явище «природньо можна поставити в зв'язок з тим фактом, що сусідня польська мова має аналогічне дзекання і цекання (порівн. білор. **д'з'єн' цїха** і польс. **dz'en', cicho**)» [1, с. 373]. Тверду вимову **р** замість м'якого мовознавець пояснює тим, «що область виключно твердого **р** прилягає своїми західними і південними кордонами до тих мовних областей, які або зовсім не знають м'якого **р** (такою є польська мова), або ж розширили використання твердого **р** на рахунок м'якого (малоруська мова)» [там же, с. 374].

В. О. Богородицький, досліджуючи праслов'янську мову, висунув гіпотезу стосовно впливу на праслов'янську мову германських мов, і навіть деяких іранських діалектів. На думку мовознавця, такий вплив в вигляді запозичень (слов. «**чадо**», «**шлемъ**» – нім. **Kind, Helm**), міг статися як до початку пом'якшення задньоязикових у відповідні м'які [там же, с. 398–399]. Як і О. О. Шахматов, В. О. Богородицький припускав вплив фінських діалектів («західні фіни»). Мовознавець відмічає, що «основою для такого висновку служить та обставина, що найдавніші запозичені слова від цієї гілки її новими сусідами, західними фінами, ще не знаходять повноголосного типу, пор. фін. **Varpu** запозичено з форми ***vorbu** («**воробеў**»), **taltta** з ***dolto** < **dolbto** («**долото**»)» [там же, с. 412].

Учені зробили внесок у теоретичне і практичне дослідження питання про внутрішні причини фонетичних змін. Мовознавці висували на перший план таку причину фонетичних змін, як «прагнення до економії роботи» [2, т. 1, с. 228] або «прагнення до економії мовної роботи» в трьох напрямках: фонації або звукоутворення, аудіції або слухання і сприйнятті взагалі і нарешті церебрації або мовного мислення [там же, т. 2, с. 6]. В. А. Глущенко віддає данину І. О. Бодуену де Куртене, який вбачав в цьому факті прогресивний момент [3, с. 148].

Учені Казанської школи досліджують фонетичні зміни, зумовлені фонетичною позицією. Треба зазначити, що намагання шукати причини звукових змін у фонетичному оточенні, у позиційній зумовленості було

характерне також для вчених Харківської і Московської шкіл. П. Ф. Фортунатов детально вивчав зміни, пов'язані із впливом сусідніх звуків, наголосу, позиції в кінці, на початку, у середині слова, темпу мовлення [5, т. 1, с. 440–444].

Студіювання праць учених Казанської школи показує, що розгляд фонетичних змін зведено до встановлення фонетичних умов за яких вони відбуваються. Особливо це стосується лінгвістичної спадщини В. О. Богородицького, який намагався на практичному матеріалі з'ясувати чинники, які зумовлюють (спричиняють) фонетичні зміни (вплив сусідніх звуків, положення в кінці, на початку, у середині слова, наголос). У В. О. Богородицького, на нашу думку, терміни «причина» і «умова» виступають як синонімічні. В. О. Богородицький з'ясовує фонетичні умови при дослідженні першого і другого повноголосся [1, с. 93–98, 410–412], вивчає судьбу дифтонгів в індоєвропейській прамові [там же, с. 102–106] і розвиток задньоязикових у відповідні м'які шиплячі в праслов'янській мові ($k > c'$, $g > d\check{z}'$) під впливом наступних палатальних звуків [там же, с. 396–398, 402–405], носових голосних [там же, с. 406–409].

Треба також зазначити, що в своїх дослідженнях В. О. Богородицький поєднує пошук фонетичних умов фонетичних змін і одночасно апелює до фізіологічного фактору. Так, мовознавець вивчає пом'якшення передньоязикових приголосних і губних під впливом наступних палатальних голосних, і пояснює цей процес причиною «чисто фізіологічною», яка полягає в «наближенні до ньоба середньої частини язика, характерне палатальним голосним, що передавалось попередньому приголосному, від чого цей останній ставав м'яким» [там же, с. 416–417]. Також лінгвіст наголошує, що цей «процес, як і більшість звукових змін фізіологічного характеру, відбувався поступово, представляючи протягом часу ряд непомітних перехідних моментів» [там же]. Поєднання таких чинників, як фонетичне оточення і фактор фізіологічний, також можна проілюструвати на прикладі переходу 'e > 'o в положенні перед твердими приголосними [там же, с. 424–429].

Висновки. Отже, в інтерпретації мовознавців – представників Казанської лінгвістичної школи – розгляд фонетичних змін зведено до встановлення фонетичних умов за яких вони відбуваються. Специфіка їх розвідок полягала в буквальному трактуванні мовних фактів минулого. мов. На нашу думку, поняття «причина» і «умова» виступають як синонімічні. Перспективи подальших розвідок ми вбачаємо в поглибленому вивченні ролі причин фонетичних змін в науковому доробку відомих мовознавців зазначеного періоду. Це має стати предметом спеціальних лінгвоісторіографічних розвідок.

Література

1. Богородицький В. А. Общий курс русской грамматики. Из университетских чтений. Изд. 4-е, дополн. Казань, 1913. VI. 553 с.
2. Бодуэн де Куртенэ И. А. Избранные труды по общему языкознанию: в 2 т. Москва: Изд-во АН СССР, 1963. Т. 1. 384 с. Т. 2. 391 с.

3. Глущенко В. А. Принципи порівняльно-історичного дослідження в українському і російському мовознавстві (70-і рр. XIX ст. – 20-і рр. XX ст.). / НАН України, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні / відп. ред. О. Б. Ткаченко. Донецьк, 1998. 222 с.

4. Журавлев В. К. Наука о праславянском языке: эволюция идей, понятий и методов. Бирнбаум Х. *Праславянский язык: Достижения и проблемы в его реконструкции* / Общ. ред. В. А. Дыбо и В. К. Журавлева. Москва: Прогресс, 1987. С. 453–493.

5. Фортунатов Ф. Ф. Сравнительное языковедение: Общий курс / Фортунатов Ф. Ф. *Избранные труды: в 2 т.* Москва: Учпедгиз, 1956 – 1957. Т. 1. С. 21–197.

Святченко В.

– аспірант кафедри германської та слов'янської філології
Донбаського державного педагогічного університету

УДК 81-115''18/19''

СИСТЕМНІ ВЛАСТИВОСТІ МОВИ В СТУДІЯХ УЧЕНИХ ХАРКІВСЬКОЇ ЛІНГВІСТИЧНОЇ ШКОЛИ

У статті розкрито погляди вчених Харківської лінгвістичної школи на системний характер мови в працях з історичної фонетики східнослов'янських мов та досліджено практичне втілення цих поглядів. Розуміння вченими Харківської лінгвістичної школи системного характеру фонетичних змін зумовило пошук зв'язку між ними, намагання виявити однорідні фонетичні закони, що об'єднані спільною причиною і діють у певний період історії мови, на що й звертає увагу авторка статті.

Розглянуто також питання про актуальність і важливість досліджень вчених про системний характер мови, які зберегли свою цінність для мовознавства XX ст. – початку XXI ст.

Ключові слова: порівняльно-історичне мовознавство, система мови, структура мови, історична фонетика, фонетичний закон, вокалізм, консонантизм.

Святченко В.

– аспірант кафедри германської та слов'янської філології
Донбасського державного педагогічного університету

СИСТЕМНЫЕ СВОЙСТВА ЯЗЫКА В ИССЛЕДОВАНИЯХ УЧЕНЫХ ХАРЬКОВСКОЙ ЛИНГВИСТИЧЕСКОЙ ШКОЛЫ

В статье раскрыты взгляды ученых Харьковской лингвистической школы на системный характер языка в работах по исторической фонетике восточнославянских языков и исследовано практическое воплощение этих взглядов. Понимание учеными Харьковской лингвистической школы системный характер фонетических изменений обусловило поиск связи между ними, попытки выявить однородные фонетические законы, объединенные общей причиной и действующие в определенный период истории языка, на что и обращает внимание автор статьи.

Рассмотрены также вопросы об актуальности и важности исследований ученых о системном характере языка, которые сохранили свою ценность для языкознания XX в. – начала XXI в.

Ключевые слова: сравнительно-историческое языкознание, система языка, структура языка, историческая фонетика, фонетический закон, вокализм, консонантизм.